

گونه‌شناسی محلات مسکونی شهر زنجان

محمد تقی پیربابایی* - دانشیار، گروه طراحی شهری و شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران
پریسا هاشم‌پور - استادیار، گروه طراحی شهری و شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران
منا فتحعلی بیگلو - دانشجوی دکتری شهرسازی اسلامی، گروه طراحی شهری و شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران
پیمان زاده باقری - دانشجوی دکتری شهرسازی اسلامی، گروه طراحی شهری و شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۶/۰۹

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۴/۲۷

چکیده

شهر معاصر به سرعت در حال تحول و دگرگونی است. تحولاتی که بخشی از تاریخ شهرسازی کشور را تشکیل می‌دهند. ولی مستندسازی آن‌ها مورد غفلت قرار گرفته است. شاید یکی از مهم‌ترین دلایل این مسئله این باشد که در هزارتوی مسائل و مشکلات شهری، مستندسازی شهری هیچ‌گاه جایگاهی در اولویت‌های پژوهشی و یا اولویت‌های اقدامات مدیریت شهری نداشته است. پژوهش حاضر تلاشی است در راستای رفع کاستی فوق. از آنجایی که مطالعه‌ی شهر به صورت کلی از توانایی بحث حاضر خارج است، تلاش شده است تا با تمرکز بر محلات مسکونی و مطالعه‌ی تحولات تاریخی آن‌ها، نسبت به گونه‌شناسی این عرصه‌های شهری و شناسایی خصوصیت‌های متمایز کننده هر گونه، از گونه‌ی دیگر، اقدام گردد. معیار به کار رفته در طبقه‌بندی گونه‌ها، مطالعات ریخت‌شناسی شهری در نظر گرفته شده است. از میان شهرهای کشور هم شهر زنجان به‌عنوان نمونه‌ی مطالعاتی انتخاب گردیده است. ابتدا در بخش چارچوب نظری به بحث پیرامون مفهوم محله و گونه‌شناسی پرداخته و جمع‌بندی مناسبی از این بحث ارائه شده است. در ادامه، با استفاده از راهبرد پژوهش کیفی و به کمک مطالعات اسنادی در خصوص سه مقطع زمانی قاجاریه، پهلوی و جمهوری اسلامی، هشت گونه‌ی اصلی شکل‌گیری/طراحی محله‌ی مسکونی در شهر زنجان شناسایی شده است. جهت مطالعه‌ی تفصیلی عرصه‌ی پژوهش نیز از هر گونه، یک نمونه محله برای مطالعه‌ی تفصیلی انتخاب شده است. در انتها نیز با کاربرد رویکرد پژوهش تاریخی و به‌وسیله‌ی مطالعه‌ی اسنادی و مصاحبه با مطلعین کلیدی به مطالعه‌ی محلات منتخب پرداخته شده و مستندات مربوط به هر یک ارائه شده است. نتایج پژوهش حاضر حاکی از کاربرد مناسب مطالعات گونه‌شناسی بوده و علاوه بر مستندسازی بافت‌های مسکونی شهری در هر دوره‌ی تاریخی، روند مطالعه‌ی این بافت‌ها را به‌شکل هدف‌مندی تسهیل می‌نماید.

واژگان کلیدی: محله، گونه‌شناسی، زنجان، تحول تاریخی

بیان مسئله

شهر پسا صنعتی معاصر در حال تجربه نوعی دگرگونی است که مشابه آن در تاریخ کم‌تر دیده شده است. اقتصاد، جامعه، فرهنگ و کالبد شهر معاصر در مقیاس جهانی و با سرعتی بسیار زیاد در حال تحول است. سرعتی که طراحان و برنامه‌ریزان شهری قادر نیستند همپای آن حرکت کرده و به سامان شهری متناسب با نیازها و دغدغه‌های دائمی دگرگون‌شونده شهروندان بپردازند. این مسئله به‌خصوص در مورد شهرهای کشورمان که عموماً دارای تاریخچه و قدمتی بیش از هزار سال می‌باشند، اهمیت بیشتری پیدا می‌کند، چراکه بخش گسترده‌ای از بافت تاریخی شهرها به دلیل عوامل طبیعی همچون زلزله و عوامل مصنوعی همچون جنگ یا بازسازی‌های منتج از مدرنیسم، از بین رفته است و عدم مطالعه دقیق و نظام‌مند آن چه هم‌اکنون قابل شناخت و بازبایی است موجب خواهد شد بخش مهمی از تاریخ شهر معاصر کشورمان به فراموشی سپرده شود. چنانچه مطالعه‌ای در خصوص سیر تحول تاریخی شهر معاصر انجام گردد، می‌توان از آن به‌عنوان مبدا پژوهش در باب تحولات شهرسازی استفاده کرد.

از آنجایی که مطالعه‌ی شهر در کلیت آن امری اگرچه غیرممکن، که بسیار پیچیده است و در مجال پژوهش حاضر نمی‌گنجد، لذا عرصه پژوهش حاضر به محلات مسکونی تقلیل یافته است. اهمیت محلات مسکونی از این جهت است که محلات نه تنها بیشترین مساحت از شهر را به خود اختصاص می‌دهند، بلکه حوزه‌هایی هستند که واجد بیشترین تأثیر بر روی کیفیت زندگی شهروندان و به همین دلیل بازتاب خواسته‌های جامعه هم‌عصر خویش هستند. با ذکر این مقدمه، باید اذعان نمود که پرسش‌های مقدماتی پژوهش حاضر این است که چگونه می‌توان به بازشناسی سیر تحول تاریخی الگوهای شکل‌گیری محلات مسکونی در کشور پرداخت؟ این سوال با به‌کارگیری راهبردهای پژوهشی مختلفی قابل پاسخ‌گویی است که در پژوهش حاضر، از راهبرد گونه‌شناسی استفاده شده است. از میان شهرهای کشور نیز شهر زنجان به‌عنوان پایلوت مطالعات برگزیده شده است. لذا در جمع‌بندی مباحث فوق باید اذعان نمود که سوال اصلی پژوهش این است که «چه گونه‌هایی از محلات مسکونی در شهر زنجان قابل شناسایی هستند؟ و وجه تمایز هر یک از این گونه‌ها با گونه‌های دیگر در چیست؟»

چارچوب نظری: درنگی در مفهوم گونه‌شناسی محلات شهری

از آنجایی که هدف پژوهش حاضر گونه‌شناسی محلات مسکونی در شهر زنجان است، در این بخش لازم است تا به تشریح ادبیات نظری موجود در خصوص دو مفهوم گونه‌شناسی و محله‌ی مسکونی پرداخته شود.

گونه و گونه‌شناسی

در زبان فارسی واژه گونه یا تیپ را می‌توان به گروه خاصی یا ویژگی یا علامت مشخص نسبت داد (معماریان و طبرسا، ۱۳۹۲).

در مقابل، واژه گونه‌شناسی واژه‌ای مبهم است. ساده‌ترین تعریفی که برای گونه‌شناسی می‌توان ارائه نمود این است که منظور از گونه‌شناسی، دسته‌بندی یا طبقه‌بندی گونه‌ها بر اساس معیارهای مشخصی است. یک گونه‌شناسی خوب و موفق باید ساده و عین حال قدرتمند باشد، استفاده از آن به راحتی امکان‌پذیر بوده و کلیه گونه‌های مورد نظر را به روشنی دربرگیرد و حداقل تعداد متغیرها را برای توصیف پدیده داشته باشد. مایه و مقصود هر نمونه نیز باید برای همه قابل درک باشد (لنگ، ۱۳۸۶، ۴). همچنین گونه‌شناسی باید از یک روش طبقه‌بندی که خروجی آن طبقه‌های فراگیر و در عین حال منحصر به فرد است، استفاده نماید. لذا گونه‌شناسی باید دارای کاربردی بیش از یک طبقه‌بندی ساده باشد (Davidson Reynolds, 2007). گونه‌شناسی‌ها اغلب اطلاعاتی کامل‌تر و تصویری دقیق‌تر از اجزای خود ارائه می‌کنند. لذا گونه‌شناسی پیچیده‌تر از طبقه‌بندی ساده پدیده‌هاست و در آن عناصر دقیق‌تری مطرح می‌شوند و به عناصر بیشتری توجه می‌شود.

نگاهی بر انواع پژوهش‌های گونه‌شناسی که تا امروز انجام شده است ما را با رویکردهای مختلفی مواجه می‌سازد. دورند از معیار عملکردی برای شناسایی گونه‌ها استفاده کرده است. کرو (1984) بر اهمیت خصوصیات فرهنگی به‌عنوان معیار گونه‌شناسی تأکید کرده است. در مقابل گروپیس از گونه به‌عنوان نمونه اصلی که می‌تواند در تولید انبوه به‌کار گرفته شود، یاد کرده است. دیکوینسی (1832)، نظریه‌پرداز قرن هجدهم معتقد است که از گونه می‌توان برای انتقال سنت‌های فرهنگی از طریق فرم‌های کالبدی که فرهنگ در آن‌ها رسوخ کرده است، استفاده نمود. کولگوین (1969) گونه‌شناسی‌ها در معماری را بیان‌کننده ایده‌آل‌ها و دیدگاه‌های ایدئولوژیک می‌داند، چراکه در شناسایی گونه‌ها قضاوت‌های شخصی همواره تأثیرگذار هستند. مطالعات گونه‌شناسی به نوبه‌ی خود به تشویق مطالعه در تاریخ معماری و شهرسازی نیز منجر شدند و به مستندسازی این دو کمک کردند (Crowe, 1984, 11).

محل مسکونی

به‌طور کلی مفهوم و واژه محل می‌تواند از ابعاد مختلف اجتماعی، روانشناسی، ذهنی، ادراکی، کالبدی و سیاسی تعریف شود. هر یک از ابعاد فوق، تعریف خاص خود را از محل ارائه می‌دهند. از سوی دیگر، این تعاریف در جوامع مختلف و نیز در مقاطع تاریخی مختلف می‌توانند متفاوت باشند (عزیزی، ۱۳۸۵). محل در محاوره فارسی عبارت است از یک واحد اجتماعی و محل سکونت اقشاری از جامعه که به ویژه از نظر اجتماعی دارای وجوه مشترک اند (رضازاده و سلسله، ۱۳۸۹). برخی از مهم‌ترین تعاریفی که در ارتباط با محل ارائه شده اند در قالب جدول ۱ جمع‌بندی شده است. در جمع بندی تعاریف مذکور، می‌توان تعریف زیر را ارائه نمود:

محل، گستره ای جغرافیایی و محل اجتماع سهمی از جمعیت به منظور سکونت و زندگی است. مهم‌ترین ویژگی‌های محلات مسکونی شهری عبارت اند از: برخورداری از هویت قابل تشخیص، برخورداری از تداوم سکونت ساکنین، برخورداری از سرمایه های اجتماعی، توانایی در برطرف نمودن نیازهای اجتماعی، اقتصادی-خدماتی، زیباییشناختی و زیست محیطی ساکنین.

جدول ۱- مجموعه تعاریف محل مسکونی از دیدگاه صاحب‌نظران این حوزه

در تعریف محل، مهم ترین زمینه را، وجود اشتراک اجتماعی و فرهنگی ساکنان می‌داند.	شعبه (۱۳۸۸: ۶۶)
محل را کالبد سکونت و اشتغال ۱۲۵۰-۷۰۰ خانوار (در حدود ۶۲۵۰-۳۵۰۰ نفر) با دامنه نوسان شعاع دسترسی پیاده ۴-۵ دقیقه، تعریف می‌کنند. در این تعریف محل دارای عناصر اصلی است که در شکل‌گیری آن نقش تعیین‌کننده ای دارند. این عناصر در دو سطح عناصر شاخص (مدرسه ابتدایی و مسجد) و عناصر توزیعی (نظیر مراکز تجاری روزانه-هفتگی، پارک محل، ای، مکان‌های ورزش و واحدهای بهداشتی)، استخوان‌بندی محل را تشکیل می‌دهند.	حیبی و مسائل (۱۳۷۸: ۱۳)
محل را می‌توان بخشی از تقسیم‌بندی کالبدی-فرهنگی شهر دانست که دارای حوزه یا گستره‌ی جغرافیایی مشخص، جامعه‌ی محلی چشم‌گیر، وابستگی‌ها، علاقه‌ها و احساساتی هم‌چون حس تعلق اجتماعی، روابط همسایگی و الگوی مشترک زندگی باشد که روی هم رفته هویت مشترک فرهنگی مردمان ساکن محل و بافت را می‌سازد.	پورجعفر (۱۳۸۳: ۱۶۸)
وی معتقد است از محل انتظار می‌رود که شناخت و ارتباط رودرروی روزانه‌ی ساکنان، در آن وجود داشته باشد. از دیدگاه وی آن چه که در مورد محل شایان توجه است، ارزش‌ها و نگرش‌های ساکنان و پیوندها و الگوهای رفتاری آنان است که می‌تواند در موفقیت برنامه‌ها و دست‌یابی به اهداف جمعی و افزایش منافع عمومی موثر باشد	ایراندوست (۱۳۸۸: ۱۲۸)
محل را شامل گروه جمعیتی می‌داند که در بخش جغرافیایی مشخص سکونت دارند و دارای روابط درون گروهی ویژه‌ای هستند که شکل آن به ویژگی‌های مشترک مانند فرهنگ، ارزش‌ها و نگرش‌ها باز می‌گردد و اعضای آن همواره در تعامل اجتماعی به سر می‌برند.	رضازاده و سلسله (۱۳۸۹)
اجتماع محلی، شبکه‌ای از اجتماعات مردمی با هویت، علایق و نظریه‌های مشترک در سطح محلی است که زمینه‌های شناخت، ایجاد فرصت و حمایت‌های دو سویه را برای تعامل متقابل فراهم می‌آورد.	بارتون (۲۰۰۳: ۴)
محل محدوده‌ای کران‌دار است که به‌وسیله‌ی معیارهای فیزیکی، کالبدی و اجتماعی تعریف می‌شود. اما به ویژه در شرایط فعلی رشد و توسعه شهری، تعریف کالبدی محل جای تامل دارد، زیرا تحرک اجتماعی ساکنین به مرزهای محل محدود نمی‌شود.	اپلیارد (Cowan, 2005: 529)

روش پژوهش

راهبرد پژوهش حاضر، تحلیل کیفی و محتوایی و سپس دسته‌بندی یافته‌ها می‌باشد. گردآوری داده‌های پژوهش به صورت اسنادی و از طریق جست‌وجوی کتابخانه‌ای شامل بررسی کتاب‌هایی که در خصوص تاریخچه شهر زنجان نوشته شده اند (همچون در جست‌جوی هویت شهری زنجان و از زنگان تا زنجان)، مطالعات و پژوهش‌ها (همچون طرح‌های پژوهشی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان زنجان)، پایان‌نامه‌ها، اسناد (همچون طرح‌های توسعه شهری و عکس‌های هوایی) و مقالات (همچون مقالات دکتر ثبوتی در خصوص تاریخچه شهر زنجان) میسر گردیده است. خروجی مطالعات مذکور، گونه‌شناسی محلات مسکونی شهر زنجان و تولید نقشه ۴ است. در ادامه برای مطالعه تفصیلی هر یک از گونه‌ها از روش نمونه‌گیری تصادفی ساده و لایه‌دار استفاده شده است. پس از انتخاب یک نمونه محله از هر ۸ الگوی محله مسکونی، جهت شناخت ویژگی‌های محله در زمان شکل‌گیری؛ به مطالعه اسنادی و مصاحبه با مطلعین کلیدی با استفاده از تکنیک مصاحبه نیمه استاندارد تا رسیدن به اشباع نظری، پرداخته شده است.

برای پیشنهاد یک الگوی گونه‌شناسی، روش‌ها و معیارهای زیادی وجود دارد. در پژوهش حاضر مطالعات ریخت‌شناسی شهری مبنای شناسایی گونه‌ها قرار گرفته است. ریخت‌شناسی شهری مطالعه‌ی فرم و شکل مجتمع‌های زیستی است. بررسی ریخت‌شناسی طراحان شهری را به الگوهای محلی توسعه و پروسه‌ی تغییر در بافت، واقف می‌سازد. ریخت‌شناسان مجتمع‌های زیستی را از نظر چند عنصر کلیدی مورد مذاقه قرار می‌دهند (کارمونا و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۱۸). این عناصر کلیدی در پژوهش حاضر مشتمل بر شش مؤلفه به شرح الگوی قطعات، الگوی ساخت‌وساز درون قطعات، الگوی شبکه، الگوی کاربری زمین (Conzen, 1960)، الگوی شبکه‌ی فضاهای باز عمومی (Buchanan, 1988) و عامل شکل‌دهنده‌ی فضای باز عمومی (Krier, 1990) هستند. فرآیند دست‌یابی به گونه‌شناسی پژوهش حاضر، فرآیندی خطی نبوده، بلکه، گونه‌شناسی حاضر حاصل فرآیند مکرر آزمون و بازآزمون مدل برای هم‌خوانی با چارچوب نظری است.

معرفی محدوده مورد مطالعه

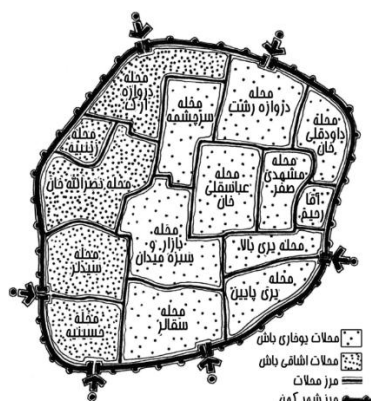
شهر زنجان، مرکز استان زنجان با جمعیت ۴۳۰،۸۷۱ نفر در سال ۱۳۹۵، در ۳۲۸ کیلومتری شهر تهران، در شمال غرب کشور واقع شده است. وسعت شهر زنجان در سال ۱۳۹۵ حدود ۱۵۶ کیلومتر مربع بوده است. تراکم خالص مسکونی از ۱۵۰ تا ۶۰۰ نفر در هکتار متغیر بوده و تراکم متوسط مسکونی ۳۸۰ نفر در هکتار است (مهندسین مشاور آرمانشهر، ۱۳۸۵). پیدایش شهر را به دوره مادها یا ساسانیان نسبت داده اند که از قدیم به سبب قرار داشتن بر سر راه تجاری ری قدیم به آذربایجان دارای اهمیت بوده است (ثبوتی، ۱۳۷۰: ۲۰۶). شهر فعلی از دوران صفویه تکوین و توسعه پیدا کرده است (حبیبی، پوراحمد و مشکینی، ۱۳۸۷: ۸۰). به دلیل وسعت بسیار کم شهر در دوره‌ی صفویه و هم‌چنین کمبود مستندات مربوط به وضعیت کالبدی و اجتماعی آن، مبدا مطالعات تاریخی پژوهش حاضر از دوره‌ی قاجاریه تعیین شده است. چراکه وضعیت محلات شهر از این دوره تا زمان معاصر را می‌توان با دقت بیش‌تری پیگیری نمود.

یافته‌های پژوهش: گونه‌شناسی محلات مسکونی زنجان

در راستای گونه‌شناسی محلات مسکونی شهر زنجان، به بررسی روند تاریخی شکل‌گیری محلات مسکونی در شهر بر اساس سه دوره‌ی زمانی قاجاریه، پهلوی و جمهوری اسلامی پرداخته شده است. در هر دوره با بررسی روند توسعه تاریخی شهر و شکل‌گیری بافت‌های مسکونی جدید، گونه‌های شکل‌گیری/طراحی محلات شناسایی شده است. هر الگو نیز متناسب با ویژگی‌های مربوط به خود، به صورت مقتضی نام‌گذاری شده است.

دوره‌ی قاجار: رشد آرام شهر

محلات دارای الگوی توسعه سنتی: محلات شهر در دوره‌ی قاجاریه دارای ساختاری سنتی بوده‌اند. شکل‌گیری بافت محله و شبکه معابر به صورت تدریجی و ارگانیک اتفاق افتاده (بر اساس تصاویر هوایی) و همه محلات دارای نظامی مستقل در زمینه اداره امور داخلی و تأمین نیازهای عمومی ساکنان خود بوده‌اند. هر محله به‌عنوان یک بافت اجتماعی از هم بستگی و انسجام اجتماعی بالایی برخوردار بوده است (ثبوتی، ۱۳۷۰). اراضی و محدثات واقع در شرق محدوده مرکزی و بازار شهر تحت‌عنوان یوخاری باش و اراضی واقع در غرب محدوده مرکزی و بازار، به نام اشاقه باش موسوم بوده است (نقشه ۱). از میان ۱۵ محله‌ی داخل قلعه تاریخی شهر در این دوره، محله‌ی عباسقلی خان برای بررسی دقیق‌تر انتخاب شده است.

شکل ۱- محلات بافت کهن زنجان

دوره‌ی پهلوی: توسعه شهر در فراسوی مرزهای آن

رشد طبیعی جمعیت شهر و مهاجرت از روستاها در کنار فروریختن حصار شهر و احداث معابر جدید، زمینه‌ی لازم برای توسعه شهر در اراضی مجاور آن را (نقشه ۲) فراهم نمود، روندی که با انجام اصلاحات اراضی، افزایش درآمدهای نفتی، اجرای پروژه‌های عمرانی نظیر آبرسانی، راه‌سازی و گسترش امکانات آموزشی؛ به‌شدت سرعت گرفت (حبیبی و همکاران، ۱۳۸۷: ۸۰).

شکل ۲- توسعه کالبدی شهر زنجان در دوره پهلوی

محلات دارای الگوی توسعه‌ی روستایی: توسعه‌های مربوط به این الگو که در نتیجه‌ی مهاجرت روستاییان و نه رشد طبیعی جمعیت شهر اتفاق می‌افتاد؛ از یک سوی فاقد اصول حاکم بر شکل‌گیری محلات سنتی بود و از سوی دیگر از اصول حاکم بر شکل‌گیری محلات مسکونی جدید منطبق بر تفکر شهرسازی مدرن نیز تبعیت نمی‌نمود. این محلات بیش‌تر دارای بافتی روستایی بودند و واحدهای مسکونی آن‌ها با مصالح کم دوام مانند خشت و گل و به‌ندرت با آجر (دویران، ۱۳۸۷: ۸۹)، در قطعات تفکیکی کوچک با مساحت بین ۳۰ تا ۱۰۰ مترمربع ساخته می‌شدند (سلطانی، ۱۳۸۲: ۱۰۴).

هم‌چنین در دهه ۵۰ و نیز پس از اصلاحات اراضی که جمعیت زیادی را از روستاها برای سکونت روانه‌ی شهر زنجان نمود، برای اولین بار پدیده‌ی حاشیه‌نشینی در شهر نمودار گردید. زورآباد (محله بی‌سیم کنونی) از اوایل دهه ۵۰ و صفرآباد (اسلام آباد کنونی) از سال ۱۳۵۵ به بعد توسط مهاجرین روستایی ایجاد شدند (دویران، ۱۳۸۷: ۹۰). از میان محلات شکل‌گرفته بر اساس الگوی توسعه‌ی روستایی، محله‌ی رازبین برای مطالعه‌ی بیشتر انتخاب شده است.

محلات دارای الگوی توسعه‌ی منظم: به تدریج از دهه‌ی ۴۰ ه.ش. با افزایش درآمد خانوارهای شهری، رشد طبقه‌ی متوسط شهری و طراحی حومه‌های شهری اعیان‌نشین، برای نخستین‌بار دوگانگی در جامعه‌ی شهری زنجان به‌ظهور رسید. در این محلات ساختمان‌ها اغلب با مصالح ساختمانی خوب و مقاوم‌تر از گذشته احداث می‌شدند (سلطانی، ۱۳۸۲: ۱۰۴) و الگوی طراحی این محلات، تضاد مشخصی با الگوی سنتی و ارگانیک بافت‌های موجود شهری داشت. نوگرایی

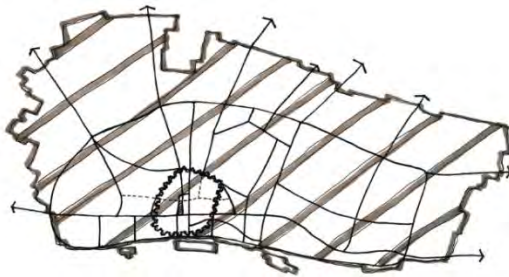
میان طبقات متوسط و بالا و تمایل به سکونت در این محله‌های جدید، اولین زمینه‌های تنزل ارزش سکونتی بافت‌های قدیمی شهر را فراهم نمود. از این الگو، محله‌ی اعتمادیه برای مطالعه‌ی دقیق‌تر انتخاب شده است.

محلات دارای الگوی توسعه‌ی خردگرا: اولین مجموعه‌سازی به شکل بلوک‌های آپارتمانی (الگوی خردگرا)، در اواخر دوره‌ی پهلوی یعنی در دهه‌ی ۵۰ ه.ش. در حد شرقی توسعه‌ی شهر، در محلات وحیدیه و سرچنگلداری کنونی احداث شد. آپارتمان‌های مذکور به عنوان خانه‌ی سازمانی توسط سازمان مسکن و شهرسازی وقت جهت اسکان کارمندان دولت در قالب دو مجموعه‌ی مجزا احداث شدند. بلوک‌های مسکونی فاقد پارکینگ بوده و در ۴ طبقه احداث شدند^۱.

دوره جمهوری اسلامی: توسعه ناپایدار

شهر

این دوره مصادف است با بیشترین توسعه کالبدی و افزایش جمعیت شهرنشین و تعداد محلات مسکونی در زنجان. حد توسعه کالبدی شهر در این دوره در مقایسه با دوره قاجار در قالب نقشه ۳ نمایش داده شده است.

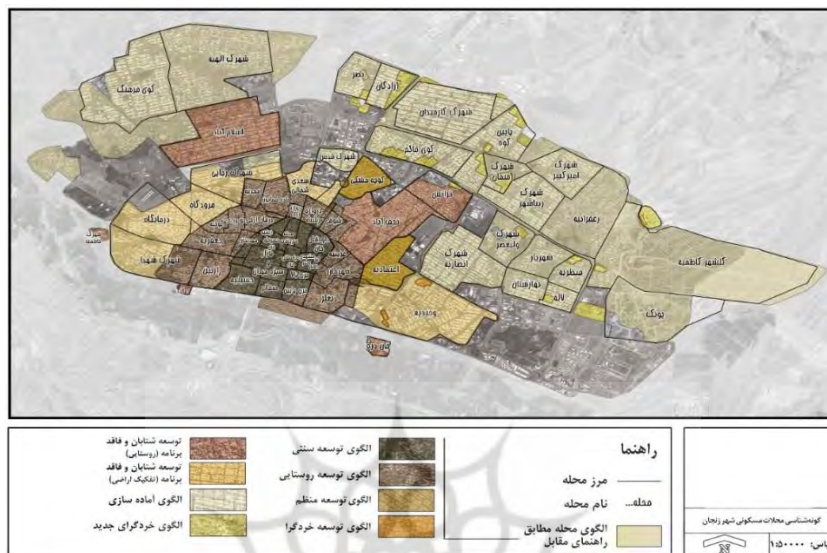
شکل ۳- توسعه کالبدی شهر زنجان در دوره جمهوری اسلامی

محلات دارای الگوی توسعه‌ی شتابان و فاقد برنامه (روستایی-تفکیکی): پس از پیروزی انقلاب اسلامی شهرنشینی و شهرگرایی وارد مرحله جدیدی از رشد شتابان و فزاینده گردید. از یک سو شهر با دگرگونی مفاهیم و عملکردها مواجه گردید و از سوی دیگر با بی‌برنامگی و برچیدن محدودیت‌ها، این دو موضوع به همراه جنگ تحمیلی عراق علیه ایران موجب شدند تا مهاجرت‌های بی‌رویه‌ای از مناطق روستایی و شهرهای کوچک اطراف، به زنجان صورت گیرد (مهندسین مشاور شامند، ۱۳۶۴: ۱۷۷). تا جایی که شهر در این دوره با بیش‌ترین رشد کالبدی خود مواجه گردید. جمعیت شهر از ۱۰۰ هزار نفر در سال ۱۳۵۵ به ۲۱۵ هزار نفر و نیز مساحت شهر از ۵۰۰ هکتار به ۱۵۵۰ هکتار در سال ۱۳۶۵ افزایش یافت. این هجوم ناگهانی روستاییان به شهر موجب رشد قارچ‌گونه‌ی بافت‌های حاشیه‌نشینی گردید. ساختار کالبدی و فرم روستا-محله‌های جدید شهر بیشتر تابع عوارض طبیعی زمین بوده و این محلات، بدون برنامه شکل گرفتند. توسعه‌ی گسترده‌ی شهر با الگوی روستایی موجب شد مسئولین امر در صدد کنترل و هدایت ساخت‌وسازهای حاشیه شهر بر اساس طرح‌های از پیش اندیشیده‌شده برآیند و بستر مناسبی برای تأمین مسکن جمعیت مهاجر و رشد طبیعی شهر فراهم نمایند (حبیبی و همکاران، ۱۳۸۷: ۹۲). به این ترتیب الگوی شطرنجی و قطعات تفکیکی منظم و راست گوشه مبنای توسعه‌های آتی شهر قرار گرفت. از میان محلات شکل گرفته بر مبنای این الگو، محله‌ی شهرک رجایی برای مطالعه‌ی دقیق‌تر انتخاب شده است.

محلات دارای طرح آماده‌سازی: در فاصله‌ی سال‌های ۱۳۶۴ تا ۱۳۸۲ مساحت شهر بیش از سه برابر افزایش یافت. توسعه‌های شهری مذکور با تهیه طرح‌های آماده‌سازی شهری توسط مهندسین مشاور و اجرا توسط تعاونی‌های مسکن انجام شده و موجبات توسعه‌ی بیش از حد محدوده قانونی شهر و افزایش هزینه‌ی تأمین خدمات و زیرساخت‌های شهری را فراهم نمودند (حبیبی و همکاران، ۱۳۸۷: ۲۱۲). تفاوت این‌گونه از محلات با گونه‌ی توسعه‌ی شتابان، در توجه به الگوی توسعه و تأمین کاربری‌ها و سرانه‌های شهری است. از میان محلات طراحی شده بر اساس این الگو، محله‌ی شهرک کارمندان برای مطالعه دقیق‌تر انتخاب شده است.

^۱ مجتمع‌های مسکونی با استناد به عینی‌فر (۱۳۸۶) به عنوان یکی از الگوهای شکل‌گیری محله، در نظر گرفته شده‌اند.

محلات دارای الگوی خردگرایی جدید: دهه‌ی ۷۰ می‌توان نقطه آغاز روند آپارتمان‌سازی و احداث مجتمع‌های مسکونی در شهر زنجان دانست، به خصوص از سال ۱۳۷۵ این روند شدت بیشتری یافت که بیشتر در قالب پروژه‌های انبوه‌سازی مشارکتی انجام می‌شدند (سلطانی، ۱۳۸۲: ۱۰۷). این مجتمع‌ها عموماً به‌صورت محدوده‌های مسکونی دروازه‌دار و از تجمع چندین بلوک ساختمانی میان‌مرتبه در ترکیب با فضاهای باز (فضای سبز و پارکینگ) طراحی شده‌اند. از میان مجتمع‌های مسکونی مربوط به این الگو، مجتمع مسکونی گلشهر برای مطالعه‌ی دقیق‌تر انتخاب شده است.

شکل ۴- انطباق نقشه الگوهای شکل‌گیری محلات بر نظام محله‌بندی شهر زنجان

در جمع‌بندی مجموعه مطالب ارائه شده در این بخش، نقشه‌ی ۴ ارائه می‌گردد که محلات زنجان را در قالب ۸ گونه‌ی شناسایی شده، نمایش می‌دهد. در ادامه به بررسی یک نمونه محله از هریک از گونه‌های شناسایی شده، پرداخته شده است.

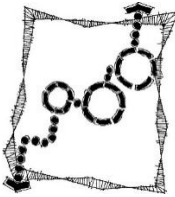
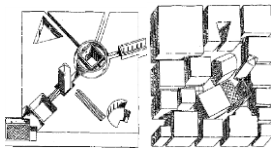
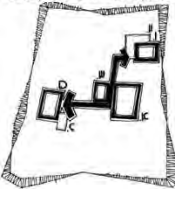
شناخت تفصیلی عرصه پژوهش

گونه ۱: محله عباسقلی‌خان

محله عباسقلی‌خان تقریباً در مرکز بافت قدیم شهر و محله‌ای واجد هویت، کیفیت و تشخیص اجتماعی محسوب می‌شده است. شکل‌گیری محله عباسقلی‌خان به پیش از سال ۱۲۰۰ ه.ش. باز می‌گردد. ساخت‌وسازهای انجام شده در محله متناسب با تکنولوژی زمان و بیشتر با استفاده از مصالح سنگ، چوب و آجر انجام شده‌اند. نتایج مطالعات تفصیلی محله در قالب جدول ۲ ارائه شده است.

جدول ۲- مطالعات گونه‌شناختی تفصیلی محله‌ی عباسقلی‌خان زنجان

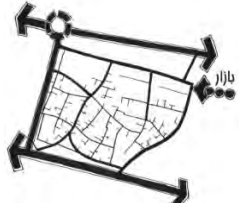

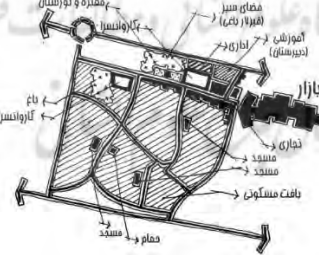
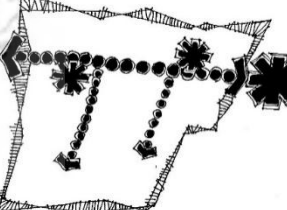
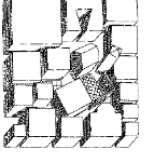
الگوی شبکه	الگوی ساخت و ساز درون قطعات	الگوی قطعات
 <p>شبکه‌ی ارگانیک و برخوردار از نظام سلسله‌مراتبی</p>	 <p>الگوهای مختلف حیاط مرکزی</p>	 <p>اشکال متنوع و نامنظم، مساحت زیاد (بیش از ۲۰۰ مترمربع)، جهت‌گیری در راستای قبله</p>

شبکه‌ی فضاهای باز عمومی	عامل شکل‌دهنده‌ی فضای باز عمومی	الگوی کاربری زمین
 <p>ساختار شبکه متشکل از معابر و میدان‌چهارهای محلی</p>	 <p>توده، عامل شکل‌دهنده به معابر/ میدان‌چهارهای محلی، عامل شکل‌دهنده به فضاهای باز</p>	 <p>کاربری غالب، کاربری مسکونی بوده و فعالیت‌های تجاری به صورت دوره‌گردی</p>

گونه ۲: محله رازبین

شکل‌گیری محله‌ی رازبین مربوط به دوره پهلوی و دهه ۱۳۲۰ است. هسته اولیه محله در مجاورت حد غربی بازار زنجان (اشاقی بازار)، با مهاجرت اهالی روستایی بنام رازبین آباد شکل گرفت. به مرور زمان و طی دهه ۳۰ و ۴۰ ه.ش. با افزایش مهاجرت، هسته مذکور رو به سمت جنوب و غرب گسترش یافت و محله‌ی رازبین امروزی را شکل داد. نتایج مطالعات تفصیلی این محله در قالب جدول ۳ ارائه شده است.

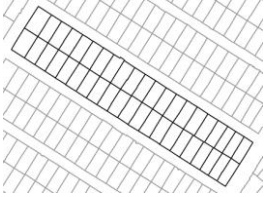

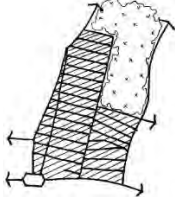
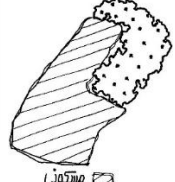
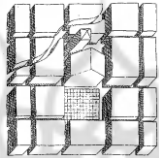

جدول ۳- مطالعات تفصیلی مولفه‌های هویتی محله‌ی رازبین زنجان

الگوی شبکه	الگوی ساخت و ساز درون قطعات	الگوی قطعات
 <p>شبکه‌ی ارگانیک و برخوردار از نظام سلسله‌مراتبی</p>	 <p>الگوهای مختلف حیاط مرکزی</p>	 <p>قطعات تفکیکی دارای اشکال نامنظم و مساحت کم (۵۰ تا ۲۰۰ مترمربع)</p>
الگوی کاربری زمین		شبکه فضاهای باز عمومی
 <p>به دلیل مجاورت محله با بازار، بخش شمالی محله دارای کاربری‌ها و فعالیت‌های متنوع غیر مسکونی بوده و بخش جنوبی محله بر اساس محورهای اصلی دسترسی به سه زیرمحله تقسیم می‌شد که هر زیرمحله دارای یک مسجد بوده است.</p>		 <p>شکل‌گیری فضاهای باز عمومی محله (معابر و کاروانسراها) در ارتباط با بازار</p>
عامل شکل‌دهنده‌ی فضای باز عمومی		 <p>توده‌ی ابنیه‌ی مسکونی، عامل شکل‌دهنده به معابر</p>

گونه ۳: محله اعتمادیه

زمین‌های محله‌ی اعتمادیه در پاسخ به روند رو به‌رشد جمعیت شهر و در نتیجه‌ی افزایش نیاز به مسکن، به تقلید از محلات جدیدی که در شهرهای بزرگ به‌خصوص تهران طراحی می‌شدند، توسط اعتماد امین، یکی از زمین‌داران بزرگ زنجان، اواخر دهه‌ی ۴۰ ه.ش. تفکیک و به‌فروش رسید. در ادامه مطالعات مربوط به این محله در قالب جدول ۴ جمع‌بندی و ارائه شده است.

جدول ۴- مطالعات گونه‌شناختی تفصیلی محله‌ی اعتمادیه زنجان

الگوی قطعات	الگوی ساخت و ساز درون قطعات	الگوی شبکه
 <p>قطعات تفکیک منظم و مستطیل شکل: عرض ۱۰ تا ۱۲ متر و طول ۲۴ تا ۳۰ متر (مساحت حدودی ۳۰۰ مترمربع)</p>	 <p>قرارگیری توده ساختمانی در بخش شمالی قطعه تفکیکی و اختصاص بین ۵۵ تا ۷۰ درصد از مساحت قطعه به توده ساختمانی</p>	 <p>الگوی شطرنجی کامل با معابر مستقیم و تقاطع‌های راست گوشه متعدد و فاقد سلسله مراتب</p>
الگوی کاربری زمین	عامل شکل‌دهنده‌ی فضای باز عمومی	شبکه‌ی فضاهای باز عمومی
 <p>تنها کاربری محله: مسکونی</p>	 <p>شکل شبکه معابر، عامل شکل‌دهنده‌ی فضای باز عمومی</p>	 <p>تنها فضای باز عمومی محله شبکه معابر آن است</p>

گونه ۴: مجتمع مسکونی وحیدیه

مجتمع مسکونی وحیدیه، در اواخر دوره‌ی پهلوی به‌عنوان اولین پروژه‌ی انبوه‌سازی و افزایش تراکم ساختمانی در شهر زنجان، احداث گردید. نتایج مطالعات تفصیلی این محله در قالب جدول ۵ ارائه شده است.

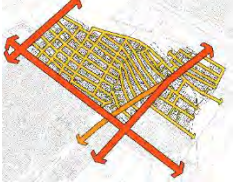

جدول ۵- مطالعات گونه‌شناختی تفصیلی مجتمع مسکونی وحیدیه

الگوی قطعات	الگوی ساخت و ساز درون قطعات	الگوی شبکه
 <p>۱۳ بلوک با مساحت ۱۸۰ مترمربع و ۵ بلوک با مساحت ۲۶۰ مترمربع</p>	 <p>در هر بلوک، هر طبقه شامل ۲ واحد است (مساحت واحدهای مسکونی، ۸۰ متر مربع و ۱۲۰ مترمربع)</p>	 <p>اختصاص تمام فضای بین بلوک‌ها به شبکه، با الگوی شطرنجی نامنظم (و در بخش‌هایی الگوی شانهای)</p>
الگوی کاربری زمین	عامل شکل‌دهنده‌ی فضای باز عمومی	شبکه‌ی فضاهای باز عمومی
 <p>در طرح مجتمع مسکونی وحیدیه، کاربری جز کاربری مسکونی پیش‌بینی نشده بود.</p>	 <p>بلوک‌های مسکونی در فضای باز پخش شده و فضای باز فاقد عامل شکل‌دهنده است</p>	 <p>گذر یک خیابان اصلی از میان مجتمع، که در بخش مرکزی شامل یک گشادگی فضایی است.</p>

گونه ۵ (روستایی): محله ترانس

محله بی سیم یکی از سکونت گاه های غیررسمی زنجان است. محله ترانس در دهه ۶۰ ه.ش. در تداوم توسعه ی کالبدی محله بی سیم، در نتیجه ی مهاجرت روستاییان شمالی شهر و در بخش شمالی خیابان شیخ فضل الله نوری شکل گرفت و امروزه دارای مساحتی در حدود ۳۰ هکتار است. مصالح به کار رفته در ساخت و سازهای محله از جنس مصالح بسیار ناپایدار است. در ادامه مطالعات مربوط به این محله در قالب جدول ۶ جمع بندی و ارائه شده است.

جدول ۶- مطالعات گونه شناختی تفصیلی محله ی ترانس

الگوی قطعات	الگوی ساخت و ساز درون قطعات	الگوی شبکه
 <p>قطعات دارای اشکال منظم و نامنظم بسیار متنوع و اکثراً دارای مساحتی مابین ۵۰ تا ۱۰۰ مترمربع هستند.</p>	 <p>رایج ترین الگوی توده گذاری الگوی L شکل است و ۸۵ تا ۵۰ درصد از مساحت قطعه، به توده اختصاص یافته است.</p>	 <p>شبکه شطرنجی نامنظم در ترکیب با معابر بن بست با عرض ۲/۳ و حتی کمتر از یک متر (متاثر از توپوگرافی)</p>
الگوی کاربری زمین	عامل شکل دهنده ی فضای باز عمومی	شبکه ی فضاهای باز عمومی
 <p>تنها کاربری محله: مسکونی</p>	 <p>توده، عامل شکل دهنده به معابر</p>	 <p>وجود بافت اجتماعی منسجم، روابط اجتماعی چشم گیر در سطح معابر محلی</p>

گونه ۶ (تفکیک اراضی): محله ی شهرک رجایی

زمین های شهرک رجایی، جزئی از زمین های ارتش در دوره پهلوی بود که پس از پیروزی انقلاب اسلامی و در راستای دستیابی به آرمان عدالت اجتماعی (تامین مسکن برای همه اقشار جامعه)، طرح تفکیک اراضی برای آن ها تهیه و در اختیار متقاضیان قرار گرفتند. در ادامه، نتایج مطالعات تفصیلی این محله در قالب جدول ۷ ارائه شده است.

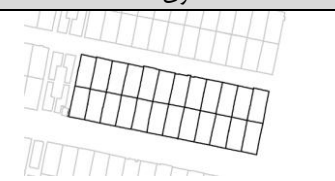
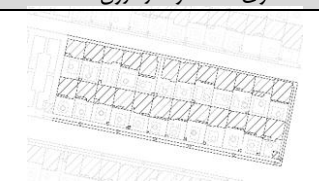
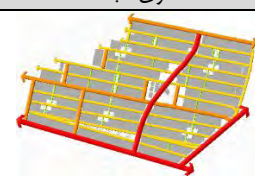
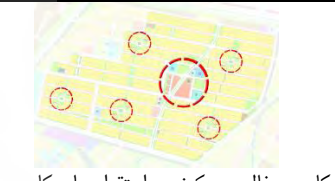
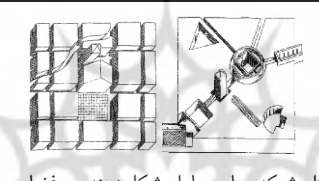

جدول ۷- مطالعات گونه شناختی تفصیلی محله ی شهرک رجایی

الگوی قطعات	الگوی ساخت و ساز درون قطعات	الگوی شبکه
 <p>قطعات تفکیکی منظم و مستطیل شکل، با ابعاد ۸ در ۲۵ متر، ۱۰ در ۲۵ متر و ۶ در ۲۰ متر</p>	 <p>در اکثر قطعات، توده گذاری در بخش شمالی قطعه انجام شده است (اختصاص ۴۵ تا ۷۰ درصد از مساحت قطعه به توده).</p>	 <p>الگوی شطرنجی منظم، در ترکیب با معدودی معبر بن بست همراه با رعایت سلسله مراتب دسترسی ها</p>
الگوی کاربری زمین	عامل شکل دهنده ی فضای باز عمومی	شبکه ی فضاهای باز عمومی
 <p>کاربری غالب مسکونی در ترکیب با واحدهای تجاری کوچک</p>	 <p>شکل شبکه معابر، عامل شکل دهنده ی فضای باز عمومی</p>	 <p>وجود بافت اجتماعی منسجم، روابط اجتماعی چشم گیر در معابر محلی</p>

گونه ۷: محله‌ی شهرک کارمندان

شهرک کارمندان از اولین نمونه آماده‌سازی‌های شهر زنجان بوده است که به‌صورت توسعه‌ی منفصل شهری در زمینی به مساحت ۱۰۰ هکتار طراحی گردید. طرح مذکور در سال ۱۳۶۵ تهیه و بلافاصله با تفکیک و فروش اراضی، ساخت و ساز در این محله آغاز گردید. از ابتدا به‌دلیل موقعیت قرارگیری بسیار خوب نسبت به شهر، این محله به‌عنوان یکی از محلات ممتاز شهری طراحی شد. در ادامه مطالعات مربوط به این محله در قالب جدول ۸ جمع‌بندی و ارائه شده است.

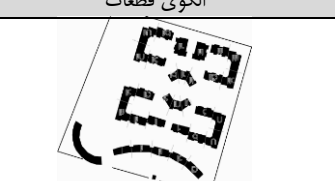

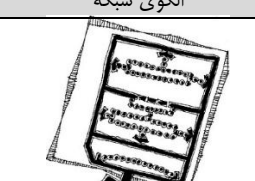
جدول ۸- مطالعات گونه‌شناختی تفصیلی محله‌ی شهرک کارمندان

الگوی قطعات	الگوی ساخت و ساز درون قطعات	الگوی شبکه
 <p>قطعات تفکیکی همسان، منظم، با الگوی مستطیل شکل (عرض ۱۵ متر و طول ۳۰ متر) و با مساحت ۴۵۰ مترمربع هستند.</p>	 <p>قرارگیری توده ساختمانی (با نسبت ۴۰ تا ۵۵ درصد) در بخش شمالی قطعه</p>	 <p>الگوی شطرنجی کامل با معابر مستقیم و تقاطع‌های راست گوشه متعدد.</p>
الگوی کاربری زمین	عامل شکل‌دهنده‌ی فضای باز عمومی	شبکه‌ی فضاهای باز عمومی
 <p>کاربری غالب مسکونی و استقرار سایر کاربری‌ها حول یک مرکز اصلی با شعاع عملکردی محله، ۵ مرکز خردتر با شعاع عملکردی واحد همسایگی</p>	 <p>شکل شبکه معابر، عامل شکل‌دهنده‌ی فضای باز عمومی و در بخش‌هایی میدان‌چه‌های محلی عامل شکل‌دهنده‌ی فضای باز عمومی</p>	 <p>شبکه فضاهای باز عمومی محله شامل شبکه معابر محله در ترکیب با میدان‌چه‌های محلی و فضاهای سبز</p>

گونه ۸: مجتمع مسکونی گلشهر

عملیات احداث مجتمع مسکونی گلشهر در سال ۱۳۸۴ آغاز گردید. این مجتمع در بخش شرقی شهر و در مجاورت محور کمربندی شمالی استقرار یافته است. از سال ۱۳۸۵ با تکمیل بخشی از پروژه، واگذاری واحدهای مسکونی آغاز گردید و هم‌زمان عملیات احداث سایر بلوک‌ها دنبال گردید. در ادامه، نتایج مطالعات تفصیلی این محله در قالب جدول ۹ ارائه شده است.

جدول ۹- مطالعات گونه‌شناختی تفصیلی مجتمع مسکونی گلشهر

الگوی قطعات	الگوی ساخت و ساز درون قطعات	الگوی شبکه
 <p>۳۱ بلوک مسکونی: مساحت دو بلوک ۴۰۰ مترمربع، شش بلوک ۱۵۰ مترمربع و سایر بلوک‌ها ۲۵۰ مترمربع است. بلوک‌های دارای الگوی راست گوشه هستند.</p>	 <p>هر بلوک شامل ۱۰ واحد مسکونی با مساحت‌هایی بین ۵۸ تا ۱۳۸ مترمربع است و در هر بلوک مجموعه واحدهایی با مساحت‌های متنوع پیش‌بینی شده است.</p>	 <p>شبکه تردد سواره به صورت لوپ بسته طراحی شده و فضای میان بلوک‌ها به فضای سبز و تردد پیاده اختصاص دارد.</p>

الگوی کاربری زمین	عامل شکل‌دهنده‌ی فضای باز عمومی	شبکه‌ی فضاهای باز عمومی
 <p>کاربری عمده مجتمع مسکونی گلشهر کاربری مسکونی (۲۷ درصد) و فضای سبز (۳۰ درصد) است.</p>	 <p>بلوک‌های ساختمانی به خوبی فضاهای باز و عمومی مجتمع را محصور می‌کند و یک کل را شکل می‌دهد.</p>	 <p>۵ فضای مکت احاطه‌شده توسط بلوک‌ها، در طول یک مسیر حرکت پیاده‌ی شمالی-جنوبی.</p>

جمع‌بندی

بر اساس یافته‌های مستخرج از مطالعات اسنادی و میدانی، هشت‌گونه کالبدی در محلات مسکونی شهر زنجان قابل رویت است که بر مبنای معیارهای مطالعاتی منتخب پژوهش حاضر دارای تفاوت‌هایی با یکدیگر هستند. یافته‌ها نشان می‌دهد که هر چه از دوران قاجاریه به سمت دوره پهلوی و سپس جمهوری اسلامی پیش رویم، الگوی شبکه معابر از الگوی نامنظم و ارگانیک به سمت شطرنجی منظم تغییر شکل می‌یابد. همچنین در طول این دوره الگوی مسکن حیات مرکزی به فراموشی سپرده شده و جای خود را به ساخت و ساز در جهت شمالی - جنوبی خیابان داده است. نکته دیگر قابل توجه این است که روند شکل‌گیری محلات در دوره قاجار به صورت تدریجی و در دوره جمهوری اسلامی به صورت یکباره بوده است. یافته‌های پژوهش در جدول شماره ۱۰ نشان داده شده است. از آنجایی که توسعه کالبدی-فضایی شهر مدت‌هاست که متوقف شده است و تنها تراکم بافت‌های موجود شهری در حال افزایش است پیش‌بینی نمی‌شود که الگوهای جدید شکل‌گیری/طراحی محلات در آینده قابل شناسایی باشد و تنها شاهد تحول الگوهای موجود خواهیم بود که خود این تحولات می‌توانند در پژوهش جداگانه مفصلاً مورد بحث و بررسی قرار گیرند.

جدول ۱۰- جمع‌بندی مطالعات گونه‌شناسی محلات مسکونی شهر زنجان

روند شکل گیری	الگوی قطعات	الگوی ساخت و ساز درون قطعات	الگوی شبکه معابر	الگوی کاربری زمین	شبکه‌فضاهای باز عمومی	عامل شکل‌دهنده فضای باز عمومی
تدریجی	نامنظم/ متوسط، بزرگ	حیاط مرکزی	ارگانیک	مسکونی/ خدمات محلی	ترکیب راه و میدان‌چه‌های محلی	توده‌ی ساختمان/ میدان‌چه
تدریجی	نامنظم/ کوچک	حیاط مرکزی	ارگانیک	مسکونی/ مذهبی	ترکیب راه و کاروانسراها	توده‌ی ساختمانی
یکباره	منظم/ متوسط	شمالی-جنوبی	شطرنجی منظم	مسکونی	معابر شطرنجی با ماهیت عبوری	شبکه‌ی معابر
یکباره	بلوک آپارتمانی	پراکنده	شطرنجی نامنظم	مسکونی	میدان (فاقد عملکرد انسانی)	بی‌شکل (مدرن)
تدریجی	نامنظم/ کوچک	توده‌گذاری بلاشکل	شطرنجی/ معابر بن‌بست	مسکونی	کوچه‌ها با کارکرد اجتماعی چشم‌گیر	توده‌ی ساختمانی
یکباره	منظم/ متوسط	شمالی-جنوبی	شطرنجی منظم	مسکونی	کوچه‌ها با کارکرد اجتماعی چشم‌گیر	شبکه‌ی معابر
یکباره	منظم/ بزرگ	شمالی-جنوبی	شطرنجی منظم	مسکونی/ خدمات محلی	ترکیب معابر، میدان-چه‌ها و فضاهای سبز	شبکه‌ی معابر/ میدان‌چه‌ها
یکباره	بلوک آپارتمانی	حیاط مرکزی	لوپ	مسکونی/سبز/تجاری	شبکه‌ای از فضاهای سبز محصور	توده‌ی ساختمانی

نتیجه‌گیری

از مطالعات، بحث‌ها و بررسی‌های انجام شده در پژوهش حاضر می‌توان چنین نتیجه‌گیری نمود که مستندسازی تغییر و تحولات شهر معاصر به‌کارگیری راهبرد گونه‌شناسی میسر می‌باشد. آنچه در پژوهش حاضر مورد توجه قرار گرفت، گونه‌شناسی محلات مسکونی شهری و ویژگی‌های و عناصر متمایزکنندهٔ هر یک با انجام مطالعات تاریخی و قیاسی بود. لذا در پاسخ به پرسش اول پژوهش باید گفت که مشخصاً در شهر زنجان بررسی‌های پژوهش حاضر منجر به شناسایی هشت گونه‌ی محله‌ی مسکونی گردید: یک گونه مربوط به دوره‌ی قاجار، سه گونه مربوط به دوره‌ی پهلوی و ۴ گونه مربوط به دوره‌ی جمهوری اسلامی (خلاصه‌ی مطالعات در جدول ۱۰ ارائه شده است). گونه‌هایی که می‌توانند عیناً در شهرهای دیگر قابل شناسایی باشند. برخی شهرها ممکن است برخوردار از گونه‌های بیشتری بوده یا برخی فاقد تعدادی از گونه‌های شناسایی شده در این پژوهش باشند. به هر جهت، این گونه‌ها به هر شکل که شناسایی شوند، می‌توانند با موفقیت صدها محله مسکونی را در قالب چند دستهٔ مشخص و معنی‌دار تقسیم‌بندی کرده و علاوه بر مستندسازی بافت‌های مسکونی شهری در هر دوره‌ی تاریخی، روند مطالعه‌ی این بافت‌ها را به‌شکل هدف‌مندی تسهیل نماید. در پاسخ به پرسش دوم پژوهش نیز باید اذعان نمود، وجه تمایز گونه‌های مختلف محلات مسکونی کاملاً به رویکرد مطالعات بستگی دارد، از آنجایی که مطالعات ریخت‌شناسی شهری در این پژوهش مورد استفاده قرار گرفت، وجه تمایز محلات مسکونی شهر زنجان بر اساس شش مولفه به شرح الگوی قطعات، الگوی ساخت‌وساز درون قطعات، الگوی شبکه، الگوی کاربری زمین، الگوی شبکه‌ی فضاهای باز عمومی و عامل شکل‌دهنده‌ی فضای باز عمومی مورد شناسایی قرار گرفت که در پژوهش‌های دیگر می‌توان از مطالعات عملکردی، اجتماعی، بصری و مؤلفه‌های مربوط به هر یک جهت تکمیل مطالعات حاضر بهره گرفت.

منابع و مأخذ

- ایراندوست، کیومرث. (۱۳۸۸)، مروری بر اهمیت بخش غیر رسمی در توانمندسازی اجتماعات محلی فقیر. مجموعه مقالات همایش توسعه محله‌ای، مقاله منتشر شده در همایش توسعه محله‌ای، (جلد ششم)، تهران: انتشارات طرح نو.
- پورجعفر، محمدرضا. (۱۳۸۳). بازشناسی هویت فرهنگی و تعلق اجتماعی در محله‌های شهر، مورد مطالعه: تجریش، همایش چشم‌انداز توسعه‌ی محله‌ای، توسعه‌ی شهر پایدار، تهران.
- ثبوتی، هوشنگ. (۱۳۷۰). زنجان. در محمد یوسف کیانی (ویراستار)، شهرهای ایران (جلد ۴). تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- حیبی، سید محسن، مسائلی، صدیقه. (۱۳۷۸). سرانه کاربری‌های شهری. تهران: سازمان ملی زمین و مسکن.
- حیبی، کیومرث، پوراحمد، احمد، مشکینی، ابوالفضل. (۱۳۸۷). از زنگان تا زنجان، سیری بر تحولات کالبدی-فضایی بافت کهن شهر زنجان: انتشارات دانشگاه زنجان.
- دویران، اسماعیل. (۱۳۸۷). توسعه محله‌ای در شهر زنجان، نمونه موردی محله مسکونی اسلام‌آباد، پایان‌نامه منتشر نشده کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی.
- رضازاده، راضیه، سلسله، علی. (۱۳۸۹). مروری بر سیاست‌های توسعه پایدار محله‌ای با رویکرد دارایی مینا و تأکید بر سرمایه‌های اجتماعی و کالبدی. نامه معماری و شهرسازی، ۲(۴)، ۱۳۹-۱۲۱.
- سلطانی، منیژه. (۱۳۸۲). بررسی حاشیه‌نشینی و سامان‌دهی آن در زنجان، مورد: کوی فاطمیه. پایان‌نامه منتشر نشده کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت معلم تهران.
- شیعه، اسماعیل. (۱۳۸۸). مقایسه محله‌های تهران با معیارهای یک محله پایدار از نظرگاه شهرسازی. مجموعه مقالات همایش توسعه محله‌ای، جلد نهم، تهران: انتشارات طرح نو.
- عزیزی، محمد مهدی. (۱۳۸۵). محله مسکونی پایدار: مطالعه موردی نارمک. هنرهای زیبا، ۲۷، ۳۵-۴۶.

- کارمونا، متیو، هیت، تیم، اک، تنر، تیسدل، استیون. (۱۳۸۸). *مکان‌های عمومی، فضاها و شهرها: ابعاد گوناگون طراحی شهری*. ترجمه فریبا قرائی، مهشید شکوهی، زهرا اهری و اسماعیل صالحی. تهران: دانشگاه هنر.
- لنگ، جان. (۱۳۸۶). *آفرینش نظریه معماری: نقش علوم رفتاری در طراحی محیط*. مترجم علیرضا عینی فر، تهران: دانشگاه تهران.
- معماریان، غلامحسین، طبرسا، محمدعلی. (۱۳۹۲). گونه و گونه شناسی معماری. *معماری و شهرسازی ایران*، شماره ۶، ۱۰۳-۱۱۴.
- مهندسین مشاور آرمانشهر. (۱۳۸۵). *طرح تفصیلی شهر زنجان، مطالعات کلی در مقیاس طرح جامع*. زنجان: سازمان مسکن و شهرسازی استان زنجان.
- مهندسین مشاور شارمند. (۱۳۶۴). *طرح جامع شهر زنجان*. زنجان: اداره کل مسکن و شهرسازی استان زنجان.

- Barton, H. (2003.) *Shaping Neighborhoods: A Guide for Health, Sustainability and Vitality*. London: Spon Press.
- Buchanan, P. (1988). What city? A Plea for place in the public realm. *Architectural Review*, 1101, 31-41.
- Colquhoun, A. (1969). Typology and Design Method, Baird and Jencks, Meaning in Architecture and in Perspecta, No.12, pp. 7-10.
- Conzen, M. R. G. (1960). Alnwick, Northumberland: a study in town-plan analysis. *Transactions and Papers (Institute of British Geographers)*, (27), iii-122.
- Cowan, R. (2005). *The Dictionary of Urbanism*. New York: Street Wise Press.
- Crowe, N. (1984). Studies in Typology. *Journal of Architectural Education*, 38(1), 10-13.
- Davidson Reynolds, P. (2007). *A Primer in Theory Construction*. New York: Routledge.
- Krier, L., 1990, Urban Components. in Papadakis, A. and Watson, H. (Eds.), *New Classicism: Omnibus Edition* (pp. 96-211). London: Academy Editions.
- Quatremere De Quincy A. C. (1832). *Dictionnaire d'Architecture*. Paris: Jean-Paul Gisserot.